

## СИНЕРГЕТИЧЕН ПОДХОД В ЛИЧНОСТНО ОРИЕНТИРАНОТО ОБУЧЕНИЕ ЗА РАЗВИТИЕ НА ТРАНСВЕРСАЛНИ КОМПЕТЕНТНОСТИ ПО БЪЛГАРСКИ ЕЗИК И ЛИТЕРАТУРА (V – VII КЛАС)

Добринна Велинова

Основно училище „Св. Климент Охридски“ – Хасково

**Резюме.** В статията се разглеждат същността и ролята на синергетичния подход като система от методи, техники и организационни форми, чрез която се реализира личностно ориентираното обучение в прогимназиална образователна степен, както и ролята и значението на обучението по учебния предмет „Български език и литература“ за развитието на трансверсални компетентности и за цялостното формиране на учениковата личност. Установено е влиянието на факторите пол, етнос, група, активност на учениците в учебния процес върху развитието на компетентностите и са посочени корелативни зависимости.

Постигането на компетентностите зависи в много голяма степен от успеха и активността на учениците в учебния процес. Съществено влияние върху компетентностите оказва и полът, като фактор. Момичетата имат по-висок успех и постигат в по-голяма степен компетентностите поради това, че имат по-активно участие в интерактивните методи на обучение, тяхната психофизиологическа нагласа към прилагане на иновативни методи и техники за активно участие в учебния процес, за изграждане на активно творческо мислене и постигане на трансверсални компетентности в по-висока степен.

*Keywords:* personal education; competences; factors; correlations

Осъществяването на личностно ориентираното обучение (ЛОО) е свързано с ориентацията към нов методологически подход, който поставя в центъра на образователния модел потребностите на обучаваните. Синергетичната система е свързана с промените в съвременното общество, което е „време на индивидуализма, на индивидуалностите, време на хората, започващи да живеят със собствения си ум“. „Днес човечеството се нуждае от радикална пре-

оценка на базови ценности“ (Delokarov, 2006: 83 – 84). Според К. Делокаров (Delokarov, 2006: 75 – 79) синергетиката е интердисциплинарно направление, което се стреми да разшири сферата на знанието, поставяйки нови въпроси.

В контекста на синергетическата педагогика обучението и възпитанието не се мислят отделно, а се осъществяват в единен комплекс, формиращи ефекти на когнитивно-афективно-поведенческо-аксиологическо равнище.

Формирането на цялостната личност на ученика в училищна и извън-училищна среда е сложна, интегрирана синергетична система от взаимоотношения, процеси, подходи. Синергетизмът в образованието произтича от това, че обучението и възпитанието могат да се случат по всяко време, при всякакви условия и паралелно с други дейности. Според Мерджанова (2017: 171) „без доброволната синергия на идея – образователни решения – обществен контекст и най-добрият образователен проект не може „да бъде“. „Мотото, посланието, характерът на образователната парадигма излизат от принципа на естеството и се синтезират в категорически императив на образованието: „Синергетическото образование, като носител – мост на най-ценното за най-много“ (Merdzhanova, 2017: 12). Синергетизмът и в социалното, и в личностното битие е обективно обусловен и неизбежен заради реалния синергетизъм в природата и вселената (Merdzhanova, 2017: 32).

Синергетичните идеи в сферата на образованието, представени от С. Гроздев (Grozdev, 2002: 5 – 19), са свързани с това, че основните компоненти в управлението на възможностите на учениците са организацията и самоорганизацията. Организацията, самоорганизацията и рефлексията се намират в синергетично единство. „В образованието съществуват редица процеси и явления, чийто вътрешен механизъм е синергетичен. Без съмнение е необходимо разкриване на този механизъм, за да бъде той разбран, изучен и правилно използван (Grozdev, 2007: 132). Така се обосновава необходимостта от синергетичния подход в образованието.

М. Мандева (Mandeva, 2015: 45) счита, че промяната в педагогическата доктрина е свързана с отказ от традиционната просветителска концепция „знаещ човек“. Днес се изгражда нова представа за образоваността – хармонично развит и нравствено отговорен човек, подготвен за живота. По-конкретно това означава: свободна и творческа личност с изграден светоглед, ориентираща се в сложните проблеми на съвременните култури; разбираща позициите и ценностите на Другия: способна да мисли, общува и действа/взаимодейства.

Подобно е и становището на Н. Цанев (2003), Г. Иванов и А. Калинова (2015). Н. Цанев (Tsanev, 2003: 34) смята, че училището не може и не трябва да предвиди бъдещето на всеки ученик. Овластяването на методи за познание е главната цел на обучението. Според Г. Иванов и А. Калинова

(Ivanov & Kalinova, 2015: 27) не обемът знания е важен, а да се научат учениците как да учат сами, „да конструират своето собствено знание, не да получават информацията наготово“.

Създаването на отворена синергетична образователна среда е необходимо за развитие на мисленето, за хармонизиране на мултикултурните различия, чрез развитието на емпатия, за стимулиране на творческите изяви. Съвременният ученик трябва да е в синхрон с променящите се обстоятелства, а образователната дейност да подпомогне неговото развитие. Креативността и творчеството са фактори от ключово значение за способността на българското образование да се изправи пред предизвикателствата на международната конкуренция и необходимостта от устойчиво развитие.

Я. Мерджанова определя отличителните белези на „отворената учебна синергетична среда“:

- баланс на териториите на образованието – класна стая/външно социално пространство/времево и пространствено планиране;
- съгласуване и договаряне на функциите между участниците;
- прецизно съгласувано участие на социалните партньори (Merdzanova, 2017: 66).

Цитираната по-горе изследователка обобщава новите лица на училището в парадигмата за личностно ориентирано обучение и образование:

- училището е медиатор;
- училището е модератор;
- училището е преходна и проходима територия;
- водеща личността към идентификация и самоидентификация;
- територия за интеркултурно взаимодействие (Merdzanova, 2014: 234 – 235).

В контекста на така очертаните характеристики на училището съвременният учител е изправен пред предизвикателството да търси пътища за преодоляване недостатъците на класно-урочната система, начини тя да бъде направена по-гъвкава. Възникват редица въпроси. Как да се реализира ефективен учебно-възпитателен процес – с помощта на какви подходи, методи и форми? Кои са факторите, които влияят върху развитието на компетентностите? Как да се осъществи развитието на трансверсални компетентности, преносими по всички учебни дисциплини? Отговорите на тези въпроси са потърсени в лонгитюден педагогически експеримент, реализиран в периода 2014 – 2017 г. в ОУ „Св. Климент Охридски“ – Хасково.

**Предмет на изследване** в настоящата статия е синергетичният подход като система от методи, форми, организационна среда, чрез който се реализира личностно ориентираното обучение по БЕЛ в прогимназиална образователна степен.

**Целта на изследването** е да се открият влиянието и ефектът от приложението на синергетичния подход в обучението по БЕЛ (V – VII клас) за разви-

тието на трансверсални преносими компетентности, необходими за успешната социална интеграция и реализация на подрастващите в обществото.

За постигане на целта са поставени следните задачи.

1. Да се използват техники, методи и похвати на преподаване, които да доведат до оптимални резултати.

2. Да се организира образователна среда, в която да се използват активни форми на обучение, трансформиращи ученето и преподаването в истинска творческа дейност.

3. Синергетизиране на прилаганите интерактивни методи, техники, организационни форми, отворена учебна среда в подход, чрез който да се реализира личностно ориентирано обучение и да се развият трансверсални ключови компетентности, преносими по учебните дисциплини.

4. Осъществяване на интердисциплинарни връзки и зависимости, чрез които знанията, уменията и способностите да придобият комплексен характер.

### **Съвременното обучение по БЕЛ в прогимназиален етап**

Целите на училищното обучение в прогимназиален етап са съобразени с необходимостта да се даде възможност на учениците да формират нужните компетентности, които са в съответствие с потребностите на личността. Посредством своите социални, метакогнитивни и други функции съвременното обучение по БЕЛ създава предпоставки за развитие на трансверсални компетентности, свързани със самостоятелно учене и ориентиране в нарастващия поток от информация, придобиване на способност за критическо мислене, проява на творчество, социални и граждански компетентности, културни компетентности.

Целта на обучението по БЕЛ е придобиване на социални умения, като: способност за изслушване на събеседника, проява на емпатия, умение за дискутиране, за оценка и самооценка. Тази цел е постижима не в рамките на една учебна година или степен, а в продължение на целия образователен процес, чрез възприемане влиянието на синергетизма от комплексното прилагане на иновативни методи, техники, подходи и форми в обучението.

Проведеният лонгитюден педагогически експеримент се базира на:

– конструктивизъм в овладяването на знанията – учебните задачи са насочени към самостоятелно конструиране на знанията, чрез активизирането на минал опит. Това се постига чрез познавателни задачи, които се изпълняват индивидуално или групово. Основната идея е да се избегне възпроизвеждането на знанията. Така учениците придобиват способности за критическо мислене, за оценяване ценността на придобитите собствени знания;

– сътрудничество в обучението. Новата роля на учителя в съвременното обучение по БЕЛ е на консултант, посредник, сътрудник, съветник. Ефективната комуникация се основава на подкрепа и сътрудничество в общуването.

Това допринася за пълноценната изява на учениците, за формирането на система от ценности, преодоляване на кризи, свързани с психофизическите промени.

### Дизайн на изследването

Лонгитюдният педагогически експеримент е проведен през периода 2014 – 2017 г. в ОУ „Св. Климент Охридски“ – Хасково. В проучването са включени три групи постоянно обучаващи се ученици: **група А** – 22 ученици, от които 8 момчета и 14 момичета, 18 от български етнос, 4 от турски етнос; **група Б** – 23 ученици, от които 11 момчета и 12 момичета, 20 от български етнос и 3 от турски етнос; **група В** – 23 ученици, от които 11 момчета и 12 момичета, 17 от български етнос и 6 от турски етнос. Броят на учениците през учебните години: **2014/15; 2015/16 и 2016/17 е постоянен.**

Успехът на учениците е проследяван в динамика – в началото на учебната година, през двата срока и в края на годината.

За оценка на степента на постигане на компетентностите е използвана 4-степенна скала за установяване на придобитите компетентности. Получените резултати се оценяват според степента на формираните съобразно ДОО компетентности, както следва.

– **отличен** – ученици, които са усвоили **90%** от предвидените според ДОО компетентности;

– **мн. добър** – ученици, които са усвоили **70%** от компетентностите;

– **добър** – ученици, които са усвоили **50%** от компетентностите;

– **среден** – ученици, които са усвоили **30%** от компетентностите.

Всички резултати, свързани с получения успех и усвоените компетентности на учениците през периода на обучението, са обработени статистически за доказаност на разликите чрез ANOVA LSD test. Направен е сравнителен анализ на успеха и постигането на компетентностите между учениците от различен пол и различен етнос и е установено влиянието на тези критерии като фактори. Проведен е и корелационен анализ и са установени зависимости между успеха, участието на учениците и компетентностите чрез ANOVA на STATISTICA for WINDOWS 2010.

При апробиране ефекта от синергетичния подход са прилагани различни базови методически подходи за развитие на трансверсални компетентности – генеалогичен, аксиологичен, интердисциплинарен, мултисензорен (Merdzanova, 2014: 15 – 91), сугестопедичен.

**Генеалогичен** подход – проявява се от страна на учителя, когато, съобразявайки се с генеалогичните особености на своите ученици, той им дава възможност за пълноценна изява и развитие. Поставят им се задачи, съобразени с техните интереси и възможности. Проявява се от учениците, когато с помощта на учителя те навлизат в света на генеалогията. Така се формира

**генеалогична компетентност**, която е нужна на ученика за изграждане на жизнени модели на поведение.

**Аксиологичен** подход – свързан с осигуряването на възможност за свобода на действие. Учениците имат възможност да задават въпроси, да допускат грешки и да се учат от тях. Така се стимулират тяхната увереност и самостоятелност.

**Интердисциплинарен** подход – осигурява комплексно развитие на учениковата личност. Учениците използват познанията, придобити по отделните дисциплини (история, литература, изобразително изкуство, музика, информационни технологии), за да представят продуктите от дейността си – електронна книга, вестник, презентация, драматизация. Проявява се от учителя при съгласуването на методи, техники, форми по отделните дисциплини за постигане на общите цели.

**Мултисензорен** подход – учебната среда и дидактическите материали се организират на мултисензорен принцип. Театралните модели, които се изграждат чрез дидактическите игри, ролевите игри, езиковите модели – митове, басни, приказки, въображаемите – умствени модели формират мултисензорната компетентност на учениците. Тези модели са „хиперсмисли, хипертекстове“ (Merdzanova, 2014: 119). Пътуването в света на фолклора, митовете, приказките, се реализира чрез въображението и фантазията, но същевременно се основава и на съзнателен опит. Така учениците възприемат и разбират абстрактни понятия, които могат да се експериментират само в умствен план.

**Сугестопедичен** подход – разчита на „скритите резерви“. Учениците придобиват увереност, че могат да се справят с всяка ситуация и проблем. Много често към въвеждането на новия материал по литература се подхожда глобално, цялостно, а не на части. Поставя се акцент върху несъзнателното запамятване на смислени части от текста или на целия текст често под формата на драматизирани случки или колективно посещение на театрална постановка (например върху произведението на О.Уайлд „Щастливият принц“, чието изучаване предстои в VI клас). След като е проведен такъв урок по литература, на другия ден учениците, все още под знака на емоционалните преживявания от предходния ден, рецитират драматизирания текст или имитират поведението на героите. При изучаването на граматически понятия те се представят под формата на чертежи, схеми, таблици и така се разчита на несъзнателното запамятване от страна на учениците.

Всички тези подходи се прилагат в **синергетично единство** и в резултат на това се постигат трансверсални компетентности – **поведенческа, комуникативна, мултикултурна, мултисензорна**.

Използването на система от интерактивни методи и техники стои в основата на ЛОО. Тези методи се характеризират със следните общи белези:

- ориентирани са към индивидуалните способности и интереси на учениците;
- свързани са с развитие на критическото мислене чрез реализиране на проблемно обучение;
- активират учениците в самостоятелно търсене и извличане на информация и в проявата на отговорност;
- свързани са с развитие на способност за самооценка на собствените резултати;
- стимулират творческата изява и креативността;
- стимулират сътрудничеството, подкрепата и взаимопомощта между учениците;
- предполагат съвместно организиране на учебния процес от учителя и учениците.

Според Ив. Иванов интерактивните методи се разделят на три групи: ситуационни, дискуссионни, емпирични (Ivanov, 2005: 9). Към ситуационните методи се отнасят: метод на конкретните ситуации (case study), казус, ролева игра, драматизация. Предпочитаните дискуссионни методи са: беседа, дискусия, мозъчна атака, обсъждане. Най-често прилаган опитен метод е методът на проектите.

Интересен и достъпен ситуационен метод са **казусите**. Обучението чрез казуси дава възможност на обучаемия да анализира ситуация или събитие, да определи своето поведение и да го аргументира пред останалите в групата. При решаването на казуси акцентът не се поставя върху резултата, а върху процеса на работа, в който учениците развиват умения за търсене и извличане на информация, за осмисляне на проблеми, заложиени в поставения казус. **Ситуационните задачи** са често използван метод, особено при по-малките ученици (V клас), защото са насочени предимно към развитие на речевите умения (разиграване на диалози в зависимост от ситуацията на общуване: в библиотеката, в магазина и т.н.).

Към емпиричните методи се отнасят **проблемно базираното обучение и проектно базираното обучение**. Проблемното обучение е съвкупност от похвати за създаване на проблемна ситуация. Проблемна ситуация в обучението по БЕЛ се постига с проблемен въпрос или задача. Проблемната задача (въпрос) произтича от и насочва към сложния смисъл на творбата. Само един структурен елемент може да породи проблемен въпрос, ако там за учениците има необясними, нелогични места. Например отношение между заглавие и текст (напр. *Как текстът разчита заглавието „На прощаване“?*). Често проблемна ситуация възниква в резултат на интересите на учениците към нравствени проблеми (напр. *Грях ли извършва баба Илийца, като открива расото от манастира?*; *Оправдават ли постъпката на Македонски да убие влаха, за да премине Дунава?*) Проблемни въпроси и задачи се поставят преди

всичко в уроците за нови знания и за упражнение. Често се поставя проблемен въпрос и след това учителят показва пътя за решаването му. Най-дълго се помнят уроците, свързани с разрешаването на проблем, който на практика изглежда неразрешим. Обичам да провокирам мисълта на подрастващите чрез изправянето им пред привидно неразрешим казус. Учениците трябва да намерят пътя на героя през лабиринта от препятствия, трябва да усетят атмосферата на епохата и да влязат в ролята на героя.

Един от най-сложните и интересни методи на обучение, който намира широко приложение в ПОС (прогимназиална образователна степен), е **проектният**. Включването на интердисциплинарни дейности е свързано с представянето на продуктите от проектното обучение – презентации, табла, чертежи, електронна книга, училищен вестник. Междупредметните връзки се разбират и като съвместяване на методи, форми и похвати, използвани по различните учебни дисциплини. Проектният метод съчетава теория и практика, знания и умения. Този метод винаги е свързан с творческа дейност от страна на учениците.

В VII клас учениците работят по проект на тема „Една българка по пътя на доброто“, обобщителен урок върху разказа „Една българка“ на Ив. Вазов. В проекта участват 4 групи, които имат следните задачи.

I група. Представя снимков материал за къщата музей на баба Илийца в с. Челопек, визуализира родословното дърво на героинята.

II група. Разглежда историческата епоха, в която се развива действието – разбиването на Ботевата чета и историческите събития в с. Челопек.

III група. Чертае пътя на героинята, като изготвя карта с мащаб 1:10 000.

IV група. С презентация представя композицията на произведението.

В VI клас учениците работят по проект върху произведението „Принцът и просиякът“. В проекта участват 3 групи.

I група. Учениците в ролята на журналисти представят училищен вестник, който са изготвили, и там по интересен начин съобщават новината за раждането на принца.

II група. С помощта на презентация представят историческата епоха в Англия – типични облекла в кралския двор.

III група. Драматизират епизод от произведението, за да изпъкне контрастът между героите.

За реализирането на тези проекти учениците използват познанията, придобити в часовете по история, география, литература, информационни технологии, изобразително изкуство.

Друг често използван метод в работата при провеждане на изследването е **„обърнатата“ класна стая**. Това е модел, при който урокът в клас и домашната работа сменят своите места. Уроците за нови знания се подготвят от учениците самостоятелно вкъщи, а в час се правят упражнения и се

дискутират проблеми. Обикновено новите знания се презентират в рамките на 5 минути, след което ученикът получава възможност да бъде главно действащо лице в урока.

Предпочитан метод е **смяна на ролите**, т.е. ученикът изпълнява ролята на учител. Реализирането на метода е свързано с подготовка от страна на ученика, който ще бъде учител, и преминава през няколко етапа: планиране – поставяне на темата и обсъждане с ученика, който ще изпълнява ролята на учител; самостоятелна подготовка на ученика, проучване на допълнителна литература, набелязване на проблемите и въпросите, които ще бъдат поставени в урока; обсъждане с учителя. Ученикът получава напътствия, препоръки, мнения.

Методът има много предимства: генериране на оригинални идеи от страна на ученика „учител“; формиране на оценъчни умения относно знанията на другите и собствените такива; реализиране на субект-субектни взаимоотношения в нов вид; възможност за развитие на инициативността на ученика и проява на творческото мислене; насърчаване на всички ученици да развиват своята инициативност и способности за изява.

Начин за задоволяване на специфичните интереси и творчески способности на учениците са **извънкласните и извънурочните форми**. В периода 2014 – 2017 г. в ОУ „Св. Климент Охридски“ – Хасково, се създават и утвърждават редица инициативи и мероприятия: „Чети с мен“, „Подари книга“, литературен пикник (с участието на родители) с цел да се поддържа позитивното отношение на учениците към четенето, да обменят произведения и лични текстове. С цел познаване и почитане на традициите и обичаите се пресъздават: Сирни заговезни, лазаруване, коледуване (с участието на родители); създават се и се утвърждават като традиция за училището вътрешучилищните състезания: „Аз зная български език“, „Умни, сладкодумни“. Всеки клас участва със свой представителен отбор. Групите решават кръстословици, поставят театрални постановки по създадени от тях сюжети („Бай Ганьо в наше време“), като сами изработват костюмите, декорите, репетира, обсъждат, рекламира предстоящите представления. В пети, шести и седми клас са поставени театрални постановки по изучавани произведения, режисирани от ученици. Сформиран е клуб „Любители на театралното изкуство“.

Реализирането на интердисциплинарни изнесени уроци (в музея, библиотеката, театъра, църквата) води до „отваряне“ на учебната среда и до нейното синергетизиране. Чрез използване на положителното влияние на отделните партньорства, чрез синергетичното влияние на учителите по отделните дисциплини (БЕЛ – история – изобразително изкуство – музика) се постига общата цел – морално и нравствено синергетично формиране на учениковата личност.

Прилагането на **синергетичния подход** в обучението по БЕЛ води до развитие на трансверсални компетентности, в резултат на които са налице следните постижения на учениците.

– **Когнитивни постижения.** Учениците разбират смисъла на извършваните дейности и сами инициират дейности в зависимост от своите предпочитания. Така те овладяват формулите за успешна комуникация. Те композират диалози по зададени параметри (напр.: *Представете си, че сте в библиотеката и връщате книгите със закъснение от един месец. Как ще реагирате при забележката на библиотекаря? Обосновайте избраните етикетни формули;* или *Представете си, че сте в гората и срещате група младежи, които се канят да запалят огън, а времето е сухо и горещо. Как ще реагирате?*). Важно е да бъде изяснена спецификата на контекста, в който трябва да се осъществи комуникативното събитие: определено е мястото – обществената библиотека, определени са участниците – ученик, който се идентифицира с героя от ситуацията (служител в библиотеката); определена е целта на общуването – чрез подходящи речеви действия ученикът да изгради ефективно поведение. При решаването на такива задачи учениците осмислят структурата на социалния контекст и осъществяват успешно речево поведение. Така обучението по БЕЛ може да бъде схващано като обучение по комуникация, при което създадените текстове (дискурси) се интерпретират като социални продукти. При осъществяването на тези дискурси учениците мислят продуктивно: изграждат становища, приемат или отхвърлят чужди, проявяват вежливо поведение, изразяват отношение и т.н.

– **Рефлексивни постижения.** Чрез дидактическите игри, чрез поставянето на ученика в позицията на действаща фигура се предизвикват рефлексивни ситуации, които пораждаат емпатия, силни положителни емоции. При организирането и поставянето на една драматизация учениците изпълняват различни социални роли – на лидер, организатор, изпълнител и др. Четенето по роли, създаването на илюстрации, комикси, инсценировки, написването на интерпретативни съчинения върху избрана от ученика тема са добри възможности да се видят предпочитанията на подрастващите. Личностно ориентираният подход предполага градивен диалог с ученическата аудитория. Изграждането на комуникативни умения не изключва, а предполага уважение към различието.

– **Поведенчески постижения.** В обучението по БЕЛ учениците разсъждават, изразяват приемане или неприемане поведението на героя, градят модели на поведение, които ще пренесат в реални житейски ситуации, обмислят собствена позиция, която ще отстояват в обществото.

Възприемането на литературното произведение става осмислено и индивидуално чрез влизане в ролята на героя, чрез наблюдение поведението на другите герои, чрез пресъздаване на обстановката – надписите по стените,

битовото обкръжение, чрез изработването на костюмите. Влизайки в ролите на героите, учениците имат възможност да осмислят тяхното поведение, да имитират и да разсъждават върху постъпките и действията им. Така те възприемат модели на поведение, изграждат нравствени и морални ценности. По време на драматизацията актьорите биват насърчавани да си представят, че са на мястото на пресъздавания от тях персонаж, в когото се превъплъщават, отговаряйки си на въпроса: „Какво бих направил аз в тази ситуация?“ (т.е. прилагайки магическото *Ако* на К. Станиславски – по Иванова, Р., <https://diuu.bg/emag/4731/>).

В процеса на обучението по БЕЛ се задават различни типове дейности, които провокират конкретна познавателна активност: **словесна** – учениците разказват, обясняват, дебатира, пишат стихове, съчинения, представят пиеса, измислят лого, провеждат интервю, създават вестник; **кинестетична, вестбуларна** активност – учениците играят роли, драматизират, участват в литературен пикник на открито, изиграват казус, ситуация; **зрителна** активност – изготвят табла, графики, рисунка, създават набор от фотоси, публикации за автор, изработват зрителна система за запомняне композицията на дадено произведение, правят реклама на продукт; **слухова** активност – подбират подходящ музикален фон за презентиране на продукт, правят аналогии между музикално и художествено произведение; **емоционална** междуличностна активност – използват определен тип поведение за междуличностно общуване по време на учебната работа, след това обсъждат и анализират, групата си създава етичен кодекс, спазва се принцип за споделяне на лични впечатления и мнения от учебната работа.

Прилагането на синергетичен подход в обучението по БЕЛ довежда до следните резултати: повишена мотивация на учениците за обучение и по-добри учебни постижения; стремеж за последващо развитие на компетентности; удовлетвореност от вложените усилия.

#### **Анализ на резултатите от емпиричното изследване**

Степента на развитие на компетентностите съгласно утвърдените изисквания, критериите, чрез които се изчислява постигането, са важни показатели за поведението на участващите в учебния процес и неговата ефективност.

Обобщеният анализ в края на учебните години по български език и литература показва, че степента на постигане на компетентностите е различна и се изменя по различен начин през годините. Влияние оказват полът, етническата принадлежност и активността на учениците в учебния процес. Степента на постигане се изменя и в зависимост от спецификата на групата и успеха по време на учебния процес.

В пети клас (2014 – 2015 г.), шести клас (2015 – 2016 г.) и седми клас (2016 – 2017 г.), както и средно за периода, с най-висока степен на развитие на компетентностите е група В:

**Таблица 1.** Степен на постигане на компетентностите по български език и литература в %

| Показатели                                                                                                      | Години      |             |              |                              |
|-----------------------------------------------------------------------------------------------------------------|-------------|-------------|--------------|------------------------------|
|                                                                                                                 | 2014-2015 г | 2015-2016 г | 2016-2017 г, | Средно<br>2014-2017 г, N=204 |
| <b>Група</b>                                                                                                    |             |             |              |                              |
| À                                                                                                               | 68,18a      | 66,36a      | 75,45a       | 70,00ab                      |
| Б                                                                                                               | 62,17a      | 63,04a      | 76,96a       | 67,39a                       |
| В                                                                                                               | 73,48*      | 71,74a      | 82,17a       | 75,80b                       |
| All Grps                                                                                                        | 67,94       | 67,06       | 78,24        | 71,08                        |
| <b>Пол</b>                                                                                                      |             |             |              |                              |
| жени                                                                                                            | 72,63**     | 73,68***    | 82,63**      | 76,32***                     |
| мъже                                                                                                            | 62,00**     | 58,67***    | 72,67**      | 64,44***                     |
| All Grps                                                                                                        | 67,94       | 67,06       | 78,24        | 71,08                        |
| <b>Етнос</b>                                                                                                    |             |             |              |                              |
| български                                                                                                       | 67,45a      | 67,09a      | 78,00a       | 70,85a                       |
| турски                                                                                                          | 70,00a      | 66,92a      | 79,23a       | 72,05a                       |
| All Grps                                                                                                        | 67,94       | 67,06       | 78,24        | 71,08                        |
| <b>Участие в ИУФО</b>                                                                                           |             |             |              |                              |
| активно                                                                                                         | 78,44***    | 77,80***    | 82,54***     | 79,93***                     |
| слабо                                                                                                           | 47,39***    | 50,74***    | 50,00***     | 49,32***                     |
| All Grps                                                                                                        | 67,94       | 67,06       | 78,24        | 71,08                        |
| <b>*Разликите са статистически значими при *P&lt;0,05, **P&lt;0,01, ***P&lt;0,001 и ако нямат еднакви букви</b> |             |             |              |                              |

Разликата с останалите две групи е статистически доказана само през първата година (при  $P<0,05$ ). Между групи А и Б разликата не е доказана.

През целия период на обучение момичетата развиват в по-висока степен компетентностите в сравнение с момчетата.

Сравнението между етносите през трите години и средно за периода потвърждава становището, че учениците постигат в почти еднаква степен ключови и трансверсални компетентности. Получените малко по-високи стойности при учениците от турски етнос са статистически недоказани.

Групирането на учениците в две групи: активно участващи в субект-субектното, личностно ориентирано обучение и ученици, по-слабо участващи в

обучението, оказва голямо влияние върху степента на развитие на компетентностите. Учениците, активно участващи в учебния процес и включващи се в извънурочните и извънкласните форми, проявяващи самостоятелност при усвояването на знанията, постигат в почти два пъти по-висока степен компетентностите – 79,93 %, в сравнение с по-слабо активните ученици – 49,32 %. Разликата е много добре доказана при  $P < 0,001$ .

Степента на развитие на компетентностите през различните години се променя в различна степен. Наблюдава се положителна тенденция към по-добро постигане от първата към третата година. Съществена роля през третата година играе повишеният интерес на учениците да участват все по-активно в извънурочните и извънкласните форми на обучение, както и натрупаният опит през първите години и усъвършенстването на подхода при самостоятелната изява пред групата, като колектив. Освен това учениците придобиват не само опит, но и стремеж към личностна изява при решаването на различни ситуации и проблеми в учебния процес.

Съществена роля оказва и мотивацията на учениците да повишат успеха по изучаваните дисциплини. Обобщеният анализ за изменението на успеха при постъпването, в края на първия срок, в края на втория срок и в края на годината показва, че на входа успехът е малко по-нисък. Средно за трите години успехът на входа от мн. добър 4,56 е повишен на мн. добър 5,05\*\*\* на изхода, като разликата е много добре доказана при  $P < 0,001$ . Това показва, че учениците от всички групи през втория срок се мобилизират и в края на годината повишават успеха си. От първата към третата година се наблюдава същата тенденция, като крайната годишна оценка средно се увеличава от мн. добър 4,9 на мн. добър 5,41\*\*.

Влизайки в ролята на активно действащи субекти, учениците придобиват способности за самообучение, за прегрупиране на познанията в зависимост от ситуацията и за пренасянето им в извънучилищна среда. По-високият успех и развитието на компетентностите се дължат на техните когнитивни, рефлексивни и поведенчески достижения, постигнати в резултат на действието на синергетичния подход.

Проведеният многофакторен анализ за установяване влиянието на факторите група, пол и етнос показва, че средно за периода върху успеха на учениците най-силно влияние оказва факторът пол – 44,1%\*\*\*, следван от фактора група – 25,5 %\*. Факторът етнос има много малко и недоказано влияние – 0,5 %. Влиянието на факторите пол и група не е еднакво през отделните години. През първата година по силно влияние има групата – 33,73%\*\*\* при 29,37% \*\*\* за пола. През втората и третата година влиянието на пола е значително по-силно в сравнение с това на групата. Съществено значение за увеличаване ролята на пола, като фактор, има по-активното участие на момичетата в интерактивните методи на обучение и тяхната психофизиологическа нагласа към

възприемане и прилагане на иновативните методи и техники за активно участие в учебния процес, за изграждане на ново концептуално мислене и постигане на трансверсални компетентности в по-висока степен.

Между степента на постигане на компетентностите и наблюдаваните показатели съществуват корелационни зависимости, някои от които с много висока степен на значимост.

Средно за периода се потвърждават връзката и високата зависимост на постигнатите компетентности с успеха (**0,999\*\*\***), и най-вече с активността на учениците в учебния процес ( $r=0,778^{***}$ ). Това налага необходимостта да се търсят нови форми и методи за разширяване на личностно ориентираното, субект-субектно обучение, което да доведе до активизиране на обучаемите в учебния процес и да създаде възможности за изява на личните им качества и творчески способности.

### **Заклучение**

Изграждането и развитието на трансверсални компетентности на учениците по БЕЛ в прогимназиален етап е свързано в най-голяма степен с успеха и активността на участието им в урочни и извънкласни форми на интерактивното субект-субектно обучение. Това налага необходимостта от теоретическо и приложно апробиране на синергетичния подход в обучението като иновационна система от подходи, методи и форми за повишаване на интереса, активността и удовлетвореността на учениците в учебния процес.

С помощта на синергетичния подход могат да се реализират в по-висока степен задачите на съвременното обучение по БЕЛ – осъществяване на ефективна комуникация, основаваща се на подкрепа и сътрудничество, развитие на трансверсални компетентности, синергетизиране усилията на участниците в образователния процес, постигане на собствено, концептуално мислене и активно участие за решаване на глобални проблеми пред обучаемите.

### **NOTES/БЕЛЕЖКИ**

1. Иванов, И. 2005: Интерактивни методи на обучение// Юбилейна научна конференция с международно участие на тема: „Образование и квалификация на педагогически кадри – развитие и проекции през XXI век“, [www.ivanpivanov.com/.../55\\_Interaktivni-metodi-za-obuchenie.pdf](http://www.ivanpivanov.com/.../55_Interaktivni-metodi-za-obuchenie.pdf).
2. Иванова, Р. Магическото „ако“ на Станиславски и елементи от неговата „система“ при пресъздаване на приказния жанр в условията на детската градина. <https://diuu.bg/emag/4731/>
3. Кръстева, А. Синергетичният подход за познавателното развитие на учениците. <file:///C:/Users/User10/Downloads/sinergetichen%20podhod.pdf>].

4. Мандева, 2015. Компетентностен подход в обучението по първия (българския) език – начален етап на основната образователна степен. file:///D:/статии/м.%20мандева\_комп.%20подход\_2015.pdf].

## REFERENCES / ЛИТЕРАТУРА

- Delocarov, K. (2006). Sinergetica I dinamica na bazovite smisli. *Pedagogica*, 3, 75 – 79; 83 – 84. [Делокаров, К. (2006). Синергетика и динамика на базовите смисли. *Педагогика* № 3, 75 – 79; 83 – 84].
- Grozdev, S. (2002). Sinergetica na ucheneto. *Pedagogika* 7, 5 – 19. [Гроздев, С. (2002). Синергетика на ученето. *Педагогика*, 7, 5 – 19].
- Grozdev, S. (2007). *For High Achievements in Mathematics: The Bulgarian Experience (Theory and Practice)*. Sofia: Ruta.
- Ivanov, G. & A. Kalinova. (2015). *Subect-subectno vzaimodeistvie v tecnologichnoto obuchenie*. St. Zagora: Kota. [Иванов, Г. & А. Калинова. (2015). *Субект-субектно взаимодействие в технологичното обучение*. Ст. Загора: Кота. 184 стр.].
- Merdzanova, Ya. (2014). *Bazovi metodicheski podhodi za transversalni kompetentnosti*. Sofia [Мерджанова, Я. (2014). *Базови методически подходи за трансверсални компетентности*. София].
- Merdzanova, Ya. (2017). *Sinergeticheska filosofia na obrazovaniето. Sinergeticheska estestvena pedagogika. Sinergetichno obrazovanie*. Sofia. [Мерджанова, Я. (2017). *Синергетическа философия на образованието. Синергетическа естествена педагогика. Синергетично образование*. София].
- Tsanev, N. (2003). *Konstruirane na tehnologichnoto obuchenie v nachalnoto uchilishte*. Sofia. [Цанев, Н. (2003). *Конструирание на технологичното обучение в началното училище*. София].

## SYNERGETIC APPROACH AND PERSONAL ORIENTED EDUCATION FOR THE DEVELOPMENT OF TRANSVERSAL COMPETENCES BY BULGARIAN LANGUAGE IN V – VII CLASS

**Abstract.** The school training aims to formation of individually achieved system of competencies, corresponding to the age characteristics and individual needs for integration in the society. Transversal (Portable) competences achieved with the help of school education are a tool of lifelong learning. The article discusses the nature and role of the synergetic approach as a system of methods, techniques and organizational forms, through which the personal training in the school is realized, as well as the role and importance of training in Bulgarian language subject for

the development of transversal competencies and the overall formation of pupil's personality. Established is the influence and correlation of the gender, ethnicity, group, pupil's activity factors in the learning process on the development of competencies.

The achievement of competences depends on a large extent to the success and activity of pupils in the learning process. Significant influence on competences also has a gender as a factor and. Girls have a greater success and achieve greater competences because of their more active participation in interactive learning methods, psychophysiological attitude towards apprehension and implementing innovative methods and techniques for active participation in the learning process, for building active creative thinking and achieving transversal competencies to a higher degree.

✉ **Ms. Dobrina Velinova, PhD student**  
Middle School "St. Kliment Ohridski"  
14, Graf Ignatiev St.  
Haskovo, Bulgaria  
E-mail: velinova\_bg@abv.bg